

De dood een taboe? Niet in Mexico

Is Magere Hein in Nederland een ongenode gast die slecht te rijmen valt met het westerse gezondheids- en geluksideaal, in Mexico maakt de dood volwaardig deel uit van het maatschappelijk en persoonlijke leven van de bevolking. De rol die de dood speelt in het leven van de Mexicanen vindt zijn oorsprong in zowel de Azteekse als de Spaanse cultuur. In dit artikel worden deze achtergronden uiteengezet en volgt een overzicht van de wijze waarop de dood tot uitdrukking wordt gebracht in diverse kunstvormen.

Nicolien Montessori

De Azteekse context

Voor de Azteken had de dodencultus alles te maken met de mythologie omtrent de ontstaansgeschiedenis van de wereld. Zoals andere pre-spaanse culturen hadden de Azteken de overtuiging dat de wereld uit verschillende cycli bestond. Toen Cortés in 1519 voet aan Mexicaanse wal zette en kennismaakte met de toenmalige Azteekse leider Montecuzoma II, leefden de Azteken in de vijfde zon. De vier voorgaande zonnen waren door calamiteiten van diverse aard ten onder gegaan, en men geloofde dat de vijfde zon zou worden vernietigd door een aardbeving. De vernietiging van elke zon betekende het einde van het planetenstelsel en van de totale bevolking.

De goden hadden zichzelf geofferd om het heelal ten vijfde male vorm te geven. Sommige goden werden verbrand om vervolgens vorm te geven aan de hemellichamen. Andere goden vermengden hun bloed met mensenbotten opdat de wereld opnieuw bevolkt zou worden.

De zonnegod Huitzilopochtli stond centraal in het scheppingsverhaal. Hij was de zoon van Coatlicue, die tevens het leven had geschonken aan vierhonderd sterren en aan de maan. Deze waren jaloers op de geboorte van hun broer en trachtten Coatlicue te vermoorden. Huitzilopochtli werd toch geboren. Gewapend en wel wist hij iedere ochtend weer de sterren en de maan te verslaan. Met deze mythe werd de dagelijkse vernietiging van de maan en de sterren door de opkomende zon verklaard. Voor de Azteken gold dat de baan van de zon het resultaat was van een gevecht met de sterren. Om de zon van voldoende kracht te voorzien, moest Huitzilopochtli voortdurend gevoed worden met mensenbloed. De beste offers waren de nog levende harten van krijgsgevangenen. Met het doel deze te bemachtigen, voerden de Azteken speciale bloemen-

oorlogen. Tijdens een speciaal ritueel werd de borst van de gevangene met een mes van obsidiaan opengesneden. Het nog kloppende hart werd uit het lichaam getild en op de zonnekalender geofferd aan de zonnegod. Degenen die op deze wijze geofferd werden, maakten deel uit van het godenrijk en hielpen de zon in zijn baan door de hemel. De krijgsgevangenen droegen de zon tot deze het hoogtepunt bereikte. Vervolgens werd de taak overgenomen door vrouwen die tijdens hun bevalling waren overleden. Zij ondersteunden de zon verder tot aan de zonsondergang. De doden droegen derhalve bij aan het voortbestaan van het godenrijk en daarmee aan de continuïteit van het leven. Het is om deze reden dat leven en

dood als een continuüm worden gezien. Beiden vormen onmisbare schakels binnen de natuurlijke levenscyclus. Zonder de dood is er geen leven, zonder het leven is er geen dood. Leven en dood vormen twee schakels van dezelfde medaille.

De Spaanse context

Toen de Spanjaarden naar de Nieuwe Wereld kwamen en het continent begonnen te koloniseren, droegen zij met hun bekeringsdrang het katholieke geloof omtrent leven, dood en hiernamaals over op de Indianen. Kenmerkend voor de Spaanse dodencultus is een zekere obsessieve belangstelling voor lijden en de dood. Het katholicisme vond op het Iberische schiereiland dan ook een vruchtbare ontvangst. Men geloofde graag in het eeuwige leven na de dood. Men ervoer het leven op aarde als een droom en was zich bewust van de vergankelijkheid van het bestaan. De nadruk kwam te liggen op de voorbereiding op het hiernamaals. Men was zeer onder de indruk van de erfzonde en bovendien lag, vooral tijdens de Middeleeuwen, de dood voortdurend op de loer. Bevreesd voor de hel wendde men de vrije wil aan om zo zuiver mogelijk te leven. Dit vluchtige, materiële, zondige leven was immers de voorbereiding op het eeuwige leven na de dood.

De Spaanse visie op de dood sloot grotendeels goed aan bij de Azteekse dodencultus. Beiden geloofden immers in een leven na de dood. Beiden erkennen het democratische karakter van de dood. Op aarde was het leven onrechtvaardig. Rijkdommen waren ongelijk verdeeld, alsmede niet materiële zaken als geluk en liefde. De dood, daarentegen, kent geen enkele uitzondering en komt iedereen onherroepelijk op halen. Beide volken aanschouwden de dood met een zeker melancholisch

gevoel dat betrekking had op de vergankelijkheid van het leven.

Een laatste overeenkomst was hem hierin gelegen, dat voor zowel de Spanjaarden als voor de Azteken de dood op het slagveld als een goede dood gold. Voor de Spanjaarden betekende dit een stoïcijnse dood; de persoon in kwestie had zich gekwetend van zijn historische rol. Voor de Azteken impliceerde een dood op het slagveld dat het slachtoffer zich in dienst had gesteld van de goden.

Toch was er ook een belangrijk verschil. Voor de Spanjaarden bepaalde de wijze waarop iemand geleefd had of hij een plaats zou krijgen in de hemel of in de hel. Voor de Azteken was de wijze waarop iemand stierf de bepalende factor. Zoals eerder beschreven hielpen geofferde krijgsgevangenen en vrouwen die op hun kraambed waren overleden de zon in zijn baan door de hemel. Slachtoffers van waterrampen of blikseminslagen werden opgenomen in het rijk van Tlaloc, de regengod. Mensen die een natuurlijke dood stierven, kwamen via een reis door een ondergrondse rivier in het dodenrijk, Mictlán genaamd, waar zij gedurende vier jaren verbleven.

Allerzielen: Día de muertos

Jaarlijks wordt in Mexico op één en twee november *Día de muertos* gevierd. Deze dagen zijn gewijd aan de doden, en zijn het gevolg van de assimilatie van de eigen dodencultus en die van het katholicisme. Dit is in het algemeen een veelvoorkomend verschijnsel in de Mexicaanse cultuur. Tijdens de koloniale tijd hebben de Indianen maar zeer ten dele de eigen godsdienst afgezworen. Eerder gingen zij er toe over Christus als god toe te voegen aan hun eigen godenrijk. In het geheim bleven zij hun eigen goden vereren. Religieuze feestdagen werden vaak een

combinatie van heidense en christelijke gebruiken. Zo bleek allerzielen een uitstekende gelegenheid om vorm te blijven geven aan het oude, diep ingewortelde Indiaanse geloof dat de doden eenmaal per jaar toestemming hadden om terug te keren uit het dodenrijk en de mensenwereld te bezoeken. De overlevenden doen wat zij kunnen om een dode te onthalen op zijn lievelingsgerechten en -dranken en om hem versterkende middelen te geven om de reis door het dodenrijk naderhand voort te kunnen zetten.

Gedurende de maand oktober maakt Mexico zich op voor *Día de muertos*, in feite de Mexicaanse versie van allerzielen. De markten krijgen een oranje aanzien door de vele xempasuchilbloemen (goudsbloemen), de *tejocote* (een klein goudkleurig appeltje) waar je in combinatie met kaneelstokjes en rietsuikerstengels een lekker nagerecht van kunt maken. Straten en markten hangen vol met geknipt papier, *papel cortado*, waar afbeeldingen van doodskisten en geraamtes uit zijn geknipt. Overal worden doodskopjes (*calavera's*) van suiker verkocht waarop je de naam van je beste vrienden kunt laten plakken. In zijn geheel vormt dat een geliefd cadeau, dat getuigt van warme vriendschap. De bakkers voegen voor deze gelegenheid het *pan de muertos*, brood van de doden toe aan hun normale collectie. Dit is een zoet brood, waar deegreepjes bovenop worden gedrapeerd in de vorm van botten.

Día de muertos is een volkstraditie en familiefeest waarbij een vrolijke en vaak humoristische stemming kan heersen. Het eindigt er mee dat de levenden zichzelf en elkaar trakteren op de tequila en andere lekkere dingen die ze aan de doden hadden toebedeeld. Veel mensen, vooral onder het Indiaanse en het gemengde deel van

de bevolking - maar ook bij de blanke elite als cultureel gebruik - plaatsen in hun eigen huis een altaartje met bloemen en kaarsen ter herdenking van overleden familieleden.

Begin november zijn kerkhoven in de meeste Mexicaanse steden en dorpen een ware bezienswaardigheid. Om de zuiverste vorm van dit feest mee te maken, is het aan te bevelen om naar Janizio te gaan, een eilandje in het Lago de Pátzcuaro, Michoacán, waar de traditie het best bewaard is gebleven. In de nacht van één op twee november trekt de bevolking naar de begraafplaatsen en zet voor elke dode die er te herdenken valt een brandende kaars neer. Het graf wordt versierd met bloemen en op een kleedje worden die etenswaren en drankjes neergezet waar de doden het meest om gaven.

De dood in de beeldende kunst

De negentiende-eeuwse kunstenaar José Guadalupe Posada maakte satirische etsen. In die tijd vormde de productie van satirische etsen een internationale traditie. Posada is vooral beroemd geworden en gebleven door de belangstelling van de muralistas voor zijn werk. Posada werkte voor diverse nationale tijdschriften, waaronder *La calavera* (De doodskop). Dit tijdschrift dateerde van 1847 en richtte zich op de publicatie van politiek getinte illustraties. Met het geraamte en de doodskop als belangrijkste middel, vervaardigde Posada spotprenten en karikaturen omtrent de belangrijkste politici. Op deze wijze stelde hij politieke corruptie en andere misstanden aan de kaak. Tevens liet hij de gevolgen zien van de modernisering van Mexico. Met zijn kritische en humoristische pen werd Posada een belangrijke inspiratiebron voor kunstenaars die werkzaam waren aan het begin van deze eeuw. Vooral de beroemde muur-

schilders Diego Rivera, Siqueiros en Orozco zetten de traditie voort om via de kunst hun kritiek op de maatschappij tot uitdrukking te brengen. Ook bij deze schilders bleven het geraamte en de doodskop dankbare middelen voor persiflage en spot. In het atelier van Diego Rivera in de Mexicaanse wijk San Angel hangen diverse geraamtes van papier-maché. In het Museum Anahualcalli in Coyoacán, waar Rivera's verzameling van precolombiaanse kunstvoorwerpen wordt tentoongesteld, wordt ieder jaar tijdens *día de muertos* een beroemde *ofrenda* ingericht die door vele belangstellenden wordt bezocht.

De dood in de literatuur

In de klassieke Azteekse poëzie kwam de dood vaak voor als thema. Met de bloem als metafoor werd de vluchtigheid van het aardse leven beschreven. Na een korte bloeitijd verdorren de bloemen en bleef er niets dan stof over. Anderzijds werd het democratische karakter van de dood bezongen. Onverschillig voor rangen en standen weet de dood iedereen onherroepelijk te vinden. In de Mexicaanse literatuur van de twintigste eeuw blijft de dood een dankbaar thema. Het meest klassieke voorbeeld is de korte roman *Pedro Páramo* van Juan Rulfo. Hierin beschrijft hij het fictieve dorp Comala, waar alle bewoners onder de zerken

liggen, waarmee Rulfo aangeeft hoe de Mexicaanse Revolutie als een verstikkend dodenlaken op het platteland is neergestreken (zie ook mijn artikel in *Tsjip/Letteren* 9.2). In zijn verhalenbundel *El llano en llamas* (De vlakke in vlammen) steekt de dood en de doodsheid van het bestaan steeds de kop op. Het thema wordt verbonden aan een volstrekte tijdloosheid. Zo merkt een personage in het verhaal *Luvina* op: 'U vroeg me hoe lang ik in Luvina heb gewoond, is het niet? Eerlijk gezegd weet ik dat niet. Ik ben ieder beseft van tijd verloren, maar het moet een eeuwigheid zijn geweest. ... En de tijd duurt daar heel lang. Niemand houdt het precies bij en niemand maakt zich druk over de wijze waarop de jaren zich vermenigvuldigen. De dagen beginnen en eindigen. Dan komt de nacht. Steeds maar weer: dag en nacht, tot de dag dat de dood komt; de dag waar zij op wachten.'

De beroemde schrijver Carlos Fuentes laat zijn hoofdpersoon Artemio Cruz in de roman *De dood van Artemio Cruz* op zijn sterfbed bedenken welk verraad hij heeft gepleegd jegens de Mexicaanse Revolutie als prototype van de stedelijke bourgeoisie die de idealen van de Revolutie heeft verloochend en zichzelf verrijkt heeft ten koste van de boerenbevolking. Anderzijds laat Fuentes juist zien dat het verleden nooit helemaal wordt afgesloten. Reïncarnatie is een regelmatig terugkerend thema in zijn werk. In veel verhalen en romans laat Fuentes zien dat met name de Indiaanse geschiedenis van invloed blijft op het maatschappelijke leven.

Al met al neemt de dood een levendige plaats in in de Mexicaanse cultuur. ■